

DESPRE UMANIZAREA GÂNDIRII ȘI INSTRUIRII ECONOMICE

*Conf. univ., dr., Elina BENEĂ-POPUȘOI,
Catedra GEDG, ASEM*

Abstract. *The basic scientific hypothesis of the article is that the humanization has become a growing trend within the economic thought. The paper examines the evolution in the patterns of human economic behavior across the history of economic thought. The author considers the development of the Homo Economicus concept within the Economic Liberalism mainstream, Homo Politicus concept valorized by the Economic Institutionalism and Keynesianism mainstreams. Another prototype of economic behavior - Homo Socialis and, its boundary manifestation - Homo Sovieticus are also analyzed. According to the author, the spreading of the underground economy, the globalization and virtualization of the human activity increase the risk of people being manipulated, both at the physical level and at the informational one. In author's view, to reduce such a risk, the humanization of the economic education is needed.*

Motto: *„Știința fără umanitate este un păcat social”
(Mahatma Gandhi)*

Pentru început, am consultat Dicționarul Explicativ al Limbii Române, găsind că *umanizarea* denotă și „însuflețire”, iar *a umaniza* înseamnă „a face mai uman, mai apropiat de oameni, mai omenos, mai milos”. Ipoteza noastră științifică rezidă în faptul că *umanizarea* devine o tendință tot mai accentuată în cadrul gândirii economice, o tendință care urmează a fi preluată și de către instruirea economică. Pentru a verifica această ipoteză, vom analiza evoluția gândirii economice prin prisma celor 4 curente de bază, încercând a sesiza preocuparea pentru valoarea și comportamentul economic al *ființei umane*.

Precum se cunoaște din istoria gândirii economice, perpetuarea curentelor de gândire a fost posibilă datorită coexistenței a două tipuri de abordări în cadrul fiecăruia din ele: *abordarea ortodoxă* care se afirmă

ca viziune standard și *abordarea heterodoxă* în calitatea ei de viziune nestandard.

Făcând referință la curentul de gândire Liberalismul economic, fiind primul curent constituit sub aspect cronologic, observăm conceptul de *Homo Economicus*, care relevă comportamentul economic rațional al omului. Corespunzător, un atare comportament permite acțiunea principiului „mâinii invizibile” formulat de Adam Smith, principiu care demonstrează caracterul autoreglatoriu al economiei de piață. Începând cu mijlocul sec. XX, Liberalismul economic se dezvoltă prin Doctrina Neoliberalistă. În cadrul acesteia, Fr. Von Hayek, laureat al Premiului Nobel în economie, dezvoltă conceptul de *ordine spontană* [1], ordine care depinde, în mod fundamental, de comportamentul individului în raport cu regulile de joc, care, de fapt, sunt și ele stabilite de oameni. În alt compartiment al Doctrinei Neoliberaliste, Noua Macroeconomie Clasică, găsim Teoria Anticipărilor Raționale, argumentată de R. Lucas și J. Muth, laureați ai Premiului Nobel. Teoria demonstrează lipsa de eficacitate a politicilor statului care subestimează capacitățile oamenilor, agenților economici de a se orienta și de a se adapta. În acest sens, un celebru citat spune: „Nu putem să-i prostim pe toți oamenii și în permanență” [2]. Prin urmare, am putea constata o ‘transfigurare’ a conceptului *Homo Economicus* în conceptul de *Homo Intelligens*, fapt care se atestă chiar în cadrul abordărilor ortodoxe ale curentului de gândire Liberalismul economic.

Pe de altă parte, abordările eterodoxe ale acestui curent de gândire aduc în vizor un fenomen inexistent pe timpul lui Adam Smith, fenomen care capătă anvergură începând cu a doua jumătate a sec. XX – economia subterană. Problema este, din păcate, foarte cunoscută în spațiul ex-sovietic. Iar în Republica Moldova, a ajuns, în anul 2015, la un dramatism economic și politic fără precedent, vehiculându-se chiar termenul de *stat capturat*. În aceste condiții, comportamentul economic rațional este, în mod evident, subordonat interesului personal egoist, fiind sacrificate nu doar valorile național-patriotice, dar și cele moral-creștine.

Cert este faptul că, în condițiile crizelor economice mondiale, problema economiei subterane se extinde în toate țările lumii, inclusiv cele capitaliste [3]. Se constată că înseși crizele economice sunt determinate de comportamentul oportunist al personalului administrativ, atât din cadrul marilor corporații [4], cât și din cadrul sectorului de stat. În asemenea condiții, curentul de gândire Liberalismul economic este nevoit să accepte îndemnul abordărilor eterodoxe de a revizui conceptul *Homo Economicus*, inclusiv adaptarea acestuia la parametrii sferei politice. În acest context, 'intră în scenă' personajul *Homo Politicus* [5], concept elaborat în cadrul teoriei *Economia Politicii*, ca parte componentă a unui alt curent de gândire – Instituționalismul economic.

Menționăm că ființa umană și comportamentul său economic au fost în vizorul acestui curent încă de la început. Astfel, reprezentanții Școlii Istorice Germane, în particular, Max Weber, au respins conceptul *Homo Economicus* și au elaborat conceptul *Homo Socialis*, care evidențiază impactul major al mediului social, cultural, religios asupra mentalității și comportamentului economic al omului. Ulterior, Torstein Veblen, reprezentantul Instituționalismului Negativist, dezvoltă teoria sa excentrică în care prezintă comportamentul economic al individului ca fiind bazat prioritar pe instincte, chiar dacă se adaptează la mediul social concret. În acest context, *Homo Politicus*, figura centrală a teoriei neo-instituționaliste *Economia Politicii*, se caracterizează prin alternarea comportamentului economic rațional (*Homo Economicus*) cu cel irațional (bazat pe instincte etc.). În fine, contează genul de interes care ghidează comportamentele respective, acest aspect prezentând importanță crucială pentru sfera politică, unde prevalarea interesului personal determină lipsa de integritate și, eventual, coruperea funcționarilor publici/politicienilor.

Problematica *Homo Politicus* a fost intuită și de către J. M. Keynes, care, precum relatează celebrul Murray N. Rothbard, „a fost și el om” [6]. Inițial, J. M. Keynes, fondatorul curentului de gândire economică keynesist, și-a elaborat paradigma revoluționară în baza legilor psihologice pe care le-a formulat cu referință la păturile/grupurile

sociale. Anume, abordarea psihologică i-a permis surprinderea inedită a legăturii între social și economic și elaborarea politicii dirijiste, care a scos capitalismul din impasul Marii Recesiuni economice a perioadei interbelice. Totuși, către anii 1970, keynesismul se discreditează, inclusiv datorită problemei *Homo Politicus*, menționată anterior. Această problemă a fost abordată și în renumita dispută între F. von Hayek și J. M. Keynes.

Astfel, Hayek și-a expus concepția în faimoasa sa lucrare „Calea spre robie” [7], în care arată că implicarea excesivă a statului în economie, indiferent de doctrina promovată – socialistă, nazistă sau keynesistă, conduce la extinderea birocrăției și favorizează instaurarea dictaturii. Ca răspuns la această provocare, Keynes declară că, sub aspect moral și filozofic, este de acord și chiar profund mișcat de lucrarea lui Hayek. În context, Keynes recunoaște că este esențial ca funcționarii publici, care elaborează politicile dirijiste, să dispună de moralitate înaltă. Conchidem, deci, că în ultimă instanță, se ajunge iarăși la *om*, valoarea *ființei umane*.

Or, în condițiile țărilor ex-socialiste se poate deduce că problema economiei subterane este agravată pe fundalul instabilității caracteristice perioadei de tranziție. În aceste țări, societatea nu dispune de valori individualiste și democratice puternice, confirmate prin tradiții în acest sens. Corespunzător, se resimt reminiscentele comportamentului *Homo Sovieticus*, concept legat de curentul de gândire Socialismul economic. De fapt, ideile socialiste au preocupat mintea umană încă din perioada antică, un exponent de vază fiind Platon. Ulterior, aceste idei s-au regăsit în Evul Mediu în doctrina Justiției Sociale și desigur, în cadrul curentului de gândire Socialismul economic, începând cu sec. XIX.

Dacă *omul* a fost în vizorul socialiștilor, este un subiect controversat. La prima impresie, însăși denumirea acestui curent impune concentrarea atenției pe *om*. Dar aplicarea teoriilor acestui curent, în special, a celor de sorginte marxist-leninistă, a confirmat întru totul preceptul biblic: „Calea spre iad, este pavată cu bune intenții”.

Teoretic, socialiștii au pornit de la același concept de *Homo Socialis*, care consideră influența mediului social asupra comportamentului,

inclusiv economic, al omului. Dar ‘piatra de poticnire’ a fost, de fapt, desconsiderarea ființei umane și încercarea de a o ‘subjuga’ sub toate aspectele. Astfel, școlile socialist-marxiste au promovat o doctrină anti-religie, anti-națiune, anti-personalitate. În practică, aceasta s-a soldat cu violența aplicată chiar la nivel de stat, precum a fost în cazul școlii marxist-leniniste. De fapt, această școală a pornit inițial de la concepția lui K. Marx, însă pe parcurs a deviat catastrofal de la aceasta, ajungând la exterminarea unor întregi pături sociale și chiar popoare, astfel săvârșind genocid.

Prin urmare, doctrina socialist-marxistă s-a focalizat asupra omului în detrimentul acestuia. În context, remarcăm, totuși, două tipare relevante de comportament uman.

Primul se referă la *proletar* și denotă muncitorul care nu are ce pierde [8] și se ridică la revoluție, având un comportament agresiv. Sloganul „кто был никем тот станет всем” (rus.) este relevant pentru acest tip de comportament. Să ne întrebăm cine putea supraviețui în condiții de violență și persecutare a personalității individului? Conceptul *Homo Sovieticus* [9] îi caracterizează sugestiv pe cei care au rezistat, fiindcă s-au adaptat, dezvoltând un mod specific de gândire, de lucru și un stil de viață corespunzător. Cu referință la *Homo Sovieticus*, vom remarca în mod succint următorii termeni expresivi: pentru modul de gândire – „уравниловка”¹ (rus.), pentru modul de lucru – „халтура”² (rus.) și furturile mărunte la locul de muncă, care au și determinat zicala: „ei pretind că ne remunerează, noi pretindem că lucrăm”, iar pentru stilul de viață – înclinația spre alcoolism. Or, se cunoaște că, în cadrul Uniunii Sovietice, problema alcoolismului nu era doar tolerată, ci și utilizată cu scop de a ‘îndobitoci’ și a ține sub control masele. Implicit, prețul produselor alcoolice era considerat drept instrument strategic în cadrul politicii de stat.

Subscriem și noi la opinia că, în fond, nesustenabilitatea comportamentului „Homo Sovieticus” a determinat falimentul

¹ Nivelare, egalizare neîntemeiată (traducere proprie din limba rusă)

² Lucru făcut a lehamite, în mod neglijent, necalitativ și incompetent (traducere proprie din limba rusă)

sistemului economic al fostelor țări socialiste. Totodată, considerăm că, în prezent, reminiscentele *Homo Sovieticus* se mai resimt în mentalitatea populației din spațiul ex-sovietic, favorizând cercul vicios al sărăciei și economiei subterane.

În fine, umanizarea gândirii economice, preocuparea pentru valoarea ființei umane devin imperative pe fundalul globalizării și virtualizării – procese cu impact major asupra activității și vieții umane și, implicit, asupra economiilor țărilor lumii. Și aceasta, deoarece atât extinderea economiei subterane, cât și globalizarea, virtualizarea, contribuie la sporirea riscului de manipulare a ființei umane, care se poate manifesta nu doar la nivel fizic, material, spre exemplu, prin terorism fizic, trafic de ființe umane, dar și la nivel psihic, informațional, având în vedere așa-numita „sclavie” în societatea informațională, în extremă, terorismul informațional.

În vederea diminuării riscului menționat, este necesară educarea personalității umane și, în particular, a personalității studentului, elevului, ca reprezentanți ai tinerei generații. În acest sens, învățământul, în general, și cel superior, în particular, urmează a fi axate pe personalitatea studentului, fapt care semnifică, în opinia noastră, necesitatea *umanizării* instruirii economice. Un atare proces de umanizare ar putea fi susținut prin următoarele reforme:

- Renunțarea la matematizarea și modelizarea excesivă a materiilor predate.

Fără îndoială, instrumentarul matematic este util, doar că aplicarea excesivă și rigidă a acestuia, creează impresia falsă de știință și, corespunzător, îndepărtează știința, inclusiv cea economică, de studenți. Faptul a fost semnalat încă de Alfred Marshall, părintele disciplinei *Economics*. Spre exemplu, în scrisoarea către discipolul său A. L. Bowley, A. Marshall recomandă: „(1) Folosește matematica mai mult ca un limbaj de prescurtare decât ca motor de cercetare. (2) Păstrează formulele până când finalizezi. (3) Tradu în engleză. (4) Apoi ilustrează prin exemple din viața reală. (5) Arde forma matematică. (6) Dacă nu reușești la 4), arde și forma 3)! Eu, deseori, procedez așa.” [10]. Menționăm că, și la începutul sec. XXI, problema matematizării excesive

afectează învățământul statelor dezvoltate, fapt semnalat de către profesorul american M. Slouka în articolul său [11].

- Promovarea creativității și a conceptului de *Homo Creativus* în învățământul autohton.

În acest sens, un merit incontestabil revine profesorului universitar, academicianului Dumitru Moldovan, care, în anul 2014, editează „Economia imaginației creative”, o lucrare de pionierat în spațiul educațional din R. Moldova. Renumitul specialist în domeniul istoriei gândirii economice, afirmă, în lucrarea sa, că „formarea omului creativ constituie obiectivul principal al școlii superioare” [12].

- Promovarea spiritualității în sistemul educațional.

În acest context, este esențial să facem distincție între noțiunile de *spiritualitate* și *religie*. Astfel, în opinia lui Stephen White [13], religia corespunde cu organizația sau instituția, în timp ce spiritualitatea comportă un caracter mai mult personal și individual.

Ar putea, oare, învățământul universitar, în particular, cel de profil economic, să valorifice spiritualitatea în cadrul curriculei academice?

O opinie relevantă, în acest sens, este expusă de către cercetătorii universitari americani Hershey H. Friedman, profesor de *business* și *marketing*, și Linda W. Friedman, profesoară de *sisteme informaționale computerizate*: „În trecut, profesorii preferau să evite subiectul spiritualității, pe motiv că ar fi prea aproape de religie, știința și religia fiind considerate antagoniste. Dar cercetările recente cu privire la impactul spiritualității asupra performanței muncii, arată că, de fapt, spiritualitatea este un subiect „inofensiv” pentru abordare și utilizare în vederea transmiterii unor valori autentice studenților. Valorile spirituale constituie o alternativă a conceptului *Homo Economicus* axat pe maximizarea câștigului personal.” [14] În viziunea noastră, promovarea spiritualității permite și depășirea treptată a problemei cu care se confruntă *Omul Creativ*, problemă inevitabilă, care rezidă în așa-numitul ‘jug’ al minții raționale. Or, din păcate, constatăm că, odată ce omul se ‘înhamă’ la acest jug, nu este atât de simplu să se elibereze.

Referințe bibliografice:

- [1] HAYEK, F. A. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. The University of Chicago Press. 1991: page 6.
- [2] *citatul este atribuit lui* Abbadie, Jacques. *Traité de la vérité de la Religion Chrétienne*. Publicat de Chez Reinier Leers, Rotterdam, 1684 (MDCLXXXIV): pag. 11, (*traducere proprie*), [citat 17 noiembrie 2015]. Disponibil:
<https://books.google.md/books?id=JNF8mfdKI90C&q=%22tous+dan%22&hl=en#v=snippet&q=%22tous%20dans%22&f=false>
- [3] SUSKIND, Ron (2008, September 25). *The crisis last time*. New York Times, OP-ED, A29 [citat 21 noiembrie 2015]. Disponibil:
http://www.nytimes.com/2008/09/25/opinion/25suskind.html?_r=0
- [4] KRISTOF, Nicholas (2008, September 18). *Need a job? \$17,000 an hour. No success required*. New York Times, OP-ED, A29 [citat 22 noiembrie 2015]. Disponibil:
<http://www.nytimes.com/2008/09/18/opinion/18kristof.html>
- [5] BRENNAN, Geoffrey. *Homo economicus and homo politicus: an introduction*. Public Choice, December 2008, vol. 137, issue 3: 429-438.
- [6] ROTHBARD, Murray, KEYNES N., *The Man*. CreateSpace Independent Publishing Platform; Large edition (2011). ISBN-10: 1479343935, ISBN-13: 978-1479343935.
- [7] HAYEK, F. A. *The Road to Serfdom: Texts and Documents – The Definitive Edition* (The Collected Works of F. A. Hayek, Volume 2). Edited by Bruce Caldwell. The University of Chicago Press, 2007.
- [8] ЭНГЕЛЬС, Фридрих. *Принципы коммунизма*: К. Маркс, Ф. Энгельс. Избранные сочинения. Москва: Издательство политической литературы, 1985, Т. 3, стр. 122.
- [9] ZINOVIEV Alexander. *Homo Sovieticus*. Atlantic Monthly Pr; First Edition - First Printing edition, 1986.

- [10] DIMAND, Robert W. (2007). "Keynes, IS-LM, and the Marshallian Tradition". *History of Political Economy*. Duke University Press, 39 (1): 81–95, (traducere proprie).
- [11] SLOUKA, Mark. *Dehumanized: when math and science rule the school*. HARPER'S MAGAZINE, september 2009: 32-40.
- [12] MOLDOVAN, Dumitru. *Economia imaginației creative*. Știința, Editura Arc, 2014: 128
- [13] WHITE, Stephen. *Spirituality and the intellectual development of college students: The new leadership challenge in higher education*. *International Electronic Journal for Leadership in Learning*, vol. 10, 2006, [citat 21 noiembrie 2015]. Disponibil:
<http://iejll.journalhosting.ucalgary.ca/index.php/ijll/article/view/613/275>
- [14] FRIEDMAN, HERSHEY H. și FRIEDMAN, Linda W. *Can 'Homo Spiritualis' Replace Homo Economicus in the Business Curriculum*. *e-Journal of Business Education & Scholarship of Teaching* Vol. 2, Iss. 2, 2008: 1–11, (traducere proprie).